

Костянтин Святнюк
Київ

**УПОМИНКИ, ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА
ДИПЛОМАТИЧНОЇ ГРИ УРЯДУ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
ПІД ЧАС ПЕРЕГОВОРІВ З ПРАВИТЕЛЯМИ
КРИМСЬКОГО ХАНАТУ 30-х рр. XVI ст.**

Стаття присвячена проблемі виплати упоминків Великим князівством Литовським на користь Кримського ханату. На основі визначених історіографією теорій, а також завдяки оперування джерелами, автор намагається показати, що упоминки були доволі складним і дієвим механізмом в дипломатичних контактах двох країн в 1533–1540 рр.

Ключові слова: упоминки, Велике князівство Литовське, Кримський ханат, дипломатія.

У політичних відносинах Великого князівства Литовського (далі ВКЛ) і Кримського ханату існував один доволі цікавий механізм, відомий як упоминки (поминки, упоминок). В основі цього механізму лежали рудименти доби як початків самого ханату так і відносин ВКЛ з Улусом Джучи ще в XIV ст. І слід відзначити, що завжди в джерелах, що походили з боку ВКЛ, принаймні відомих на сьогодні, упоминки згадувались з поясненням для чого і коли вони сплачуються. Адже перші достеменні згадки про виплату ординцям можемо знайти в жалуваних грамотах подільських князів Коріатовичів. І вже тоді, як дослідив Б.Черкас, упоминок сприймався литовцями, як механізм за допомогою якого можна впливати на кочовиків. Причому, вже на початку контактів, литовці намагались не прив'язуватись до коштовностей, а замінити їх конкретним продуктом, наприклад медом¹. Проте, на сьогодні джерел XIV–XV ст. поки що не вистачає, аби зрозуміти всі перепитії цих оборудок в відносинах між ВКЛ та ордами. В той же час XVI ст. в джерелах представлено більш щільно. Відповідно саме в цей період, ми спробуємо на прикладі невеличкого, проте детально висвітленого в джерелах випад-

¹ Черкас Б. Західні володіння Улусу Джучи: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII-XIV ст.). – Київ, 2014. – С. 196.

ку, показати, як Литва намагалась по максимуму використати упоминку і що в нього вкладалось. Мова йде про переговори ВКЛ і Кримського ханату в середині 1530-х років.

Політичне тло, на фоні якого відбувались події, які є об'єктом мого дослідження, на сьогодні детально висвітлені в роботах Б. Черкаса і М. Крома². Відповідно подаю лаконічно суть проблеми, що стала тоді між державами. В 1532–1533 рр. кримський хан Саадет-Гірей I зазнав поразки під Черкасами. Наслідком цього стало залишення ним престолу і еміграція до Туреччини. На короткий час ханом став ставленик Великого князівства Литовського Іслам-Гірей I. Проте під тиском Османської імперії він був змушений віддати владу Сахіб-Гірею I³. Проте вже 1534 року, Іслам-Гірей піднімає повстання проти нового хана. В ході військових дій не одна з сторін не мала достатньо сил аби військовим шляхом здобути перемогу. Відповідно держава розділилась на дві частини. За такої ситуації як Іслам- так і Сахіб-Гірей звертаються до Литви, причому кожен з них представляв себе як законного правителя ханства. Одним з прохань цих двох політичних діячів, що мало підтвердити їх ханський статус, було нагадування щодо надіслання упоминку⁴. В таких умовах, коли ситуація швидко змінювалась, уряд Великого князівства Литовського, мав вирішити як йому поступити найкраще.

Ще до виступу Іслам-Гірея, до Криму було відправлено посольство що мало статус «Великого». Очолював цю дипломатичну місію Онікей Горностаї. Цей посол, також мав запропонувати ханові продовження традиції виплати споминків за там же принципом, що їх платили ще його батьку Мухаммед-Гірею I. Мова йшла про щорічну виплату 15 тис. золотих, з них половину суми литовці мали погашати тканинами по означеним цінам (формально ця сума йшла від двох країн, а саме Польщі та ВКЛ, проте згідно домовленості з Польщею ВКЛ виплачувала Кримському ханату, а поляки брали на себе фінансовий тягар в відносинах з османами). При цьому литовська сторона наголошувала на тому, що виплата має відбуватися лише за мирного співіснування країн⁵. Після ж початку міжусобиці в Криму, тональність в переговорах з боку Великого князівства Литовського, в тому числі й по питанню споминків,

² *Кром М.М.* Стародубская война (1534–1537 гг.) // Очерки феодальной России. – Выпуск, 3. – Москва, 1999.

³ Детальніше про ці події див. Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515-1540). – Київ, 2006. – С. 203–208.

⁴ *Черкас Б.* Україна в політичних відносинах ... – С. 213, 215–216.

⁵ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией (далі АЗР). – Т. II. – Санкт-Петербург, 1848. – С. 186–187.

різко змінилась. Так з обох кримських правителів, було взято обіцянки надати пільги населенню Литовської держави, щодо поїздкам по торговим справам до Перекопу (який контролював Іслам-Гірей) та Кафи (яка в свою чергу перебувала під владою Сахіб-Гірея I та османів); було дозволено вільно вивозити сіль з Хаджибейського лиману та інші товари до українських міст передусім Луцька та Києва тощо⁶. І всі ці політико-економічні здобутки Литва намагалась закріпити в тому числі й зміною статусу упоминку. О.Горностаю вдалося ще більше понизити суму і статус споминків. Згідно умов досягнутих послом виплата мала відбуватись виключно тканинами «лунськими». Причому Сахіб-Гірею I належало двісті поставів, а Іслам-Гірею лише шістдесят. Більше того, у випадку організації посольства з боку хана, той мав утримувати своїх дипломатів теж з цього ж упоминку. Тако ж, литовцям вдалося вимовити і стару вимогу, що у випадку війни між Кримським ханатом і ВКЛ упоминок за кожен рік конфлікту анулювався⁷.

Слід відмітити, що фактично тут маємо пролонгацію ідеї від 1533 року. Тоді для ще Саадет-Гірея I теж намагались понизити як суму так і статус споминків від «великих» до «рівних». І вже тоді перші мав везти вже згадуваний пан Онікей Горностай, а другі д'як Андрій Мацкевич⁸. Тоді жд литовські урядовці намагались знизити суму упоминку до чотирьох тисяч. Причому, по-перше, половину виплати мали становити тканини, а по-друге, сама сума розбивалась на дві рівні частини між Саадед- та Іслам-Гіреями⁹.

Цікаво, що й такі вже досить вигідні умови миру й передусім статусу та суми споминків не в повній мірі задовольнили уряд Сигізмунда Старого. Вочевидь там вважали, що Кримський ханат на стільки ослабшав, що можна досягти ще нових поступок. Тому в квітні 1535 р. було підготовлено нове «Велике» посольство на чолі з паном Василем Тишкевичем. Одним з пунктів, якими мав керуватись цей посол було перероблення угоди, бо вона за словами Сигізмунда Старого була «не потому» складена, як було за попередні десятиліття¹⁰. На жаль, важко визначити, що мав на увазі великий князь литовський. Проте на практиці Тишкевич привіз якусь суму Іслам-Гірею. Вочевидь метою даної виплати було змусити

⁶ Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі ЦДІАУК). – Ф. КМФ 36. – Оп. 1, спр. 15. – Арк. 210 зв. –211, 225.

⁷ ЦДІАУК. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1, спр. 15. – Арк. 211.

⁸ *Малиновский И.* Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. – Томск, 1901. – С. 192-193.

⁹ *Черкас Б.* Україна в політичних відносинах ... – С. 201.

¹⁰ ЦДІАУК. – Ф. КМФ 36. – Оп. 1, спр. 15. – Арк. 224 зв., 226.

цього царевича розірвати анти литовську угоду з Московською державою, яку він підписав 21 січня 1535 р.¹¹, а також змусити його до нападу на володіння московитів. Місія Василя Тишкевича досягла свого успіху й в серпні того ж 1535 р. війська Іслам-Гірея здійснили напад на рязанські території московитів. А це в свою чергу, посприяло успіху литовському військ у війні проти Московії, яка точилась з 1534 р.¹².

У 1537 р. в Кримському ханаті відновились єдність. Сахіб-Гірей I зміг остаточно придушити заколоти й відновити свою владу над всією державою. Відповідно він одразу спробував повернутись й в справі упоминок до традиції свого батька Мухаммед-Гірея I. Проте й литовці не збирались поступатись досягненнями 1534–1535 рр. У ході перемовин обидві сторони вдавались до ультиматумів, погроз й демонстрації військової сили¹³. Проте все ж ВКЛ та Кримському ханатові таке вдалося знайти точки дотику й заключити союзну угоду в 1540 р. Причому нова формула була знайдена саме в справі упоминку. Хоча по сумі ханові вдалося виторгувати цифру в п'ятнадцять тисяч, а також щорічну дворазову (по половині) виплату. Проте з угод 1534–1535 рр. було перенесено пункти про те, що сам упоминок буде складатись виключно з тканин «лунських». Причому було визначно фіксовану ціну, або еквівалент грошей в 33 золотих за кожен постав. Також в договорі окремо зазначили, виплати відбуватимуться «за добрість», а не «з повинності». Також з попередніх «кризових» років перенесли в нову угоду й пункти по кримським послам, які мали забезпечуватись з суми споминку¹⁴.

Як бачимо, сам факт виплат в Орду, сприймався ВКЛ виключно як політичний механізм утримання ординців в ролі союзників. При цьому, Литва намагалась фактично виробити шкалу статусності цим виплат, аби мати можливість для маніпулюванням підтримки. Сам момент перемовин 1530-х років, дає можливість через деталізацію сюжетів побачити те, як ВКЛ сприймало ці процеси!

¹¹ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 123. – Оп. 2. – Спр. 24.

¹² *Каргалов В.В.* На степной границе: Оборона «крымской украины» Русского государства в первой половине XVI столетия. – Москва, 1974. – С. 91; Kolankowski L. Polska Jagiellonow. – Lwow, 1936. – S. 231; Przybylinski R. Hetman Wielki Koronny Mikołaj Mielecki (ok. 1540–1585). – Toruń, 2003. – S. 35–36. Черкас Б. Україна в політичних відносинах ... – С. 222–228.

¹³ АЗР. – С. 346.

¹⁴ Там само. – С. 362–364.

REFERENCES

1. Krom M. (1999) *Starodubskaya voyna (1534-1537 gg.). Ocherki feodal'noy Rossii. – Vypusk 3.* [in Russian].
2. Cherkas B. (2014) *Zakhídní volodínnya Ulusu Dzhuchi: polítichna ístoríya, teritoríal'no-adminístrativniy ustríy, yekonomíka, místa (XIII-XIV st.).* Kyiv. [in Ukrainian].
3. Cherkas B. (2006) *Ukraína v polítichnikh vídnosinakh Velikogo knyazhestva Litovs'kogo z Krims'kim khanatom (1515-1540).* Kyiv. [in Ukrainian].
4. Kargalov V. (1974) *Na stepnoy granitse: Oborona «kryimskoy ukrainyi» Russkogo gosudarstva v pervoy polovine XVI stoletiya.* Moskva. [in Russian].

Kostiantyn Sviatniuk

The upominoky as part of the diplomatic game of the Government of the Grand Duchy of Lithuania during negotiations with the rulers of the Crimean Khanate 30-ies. XVI century

The article is devoted to the problem of paying Lithuania's upominokov to the Crimean Khanate. On the basis of the theories mentioned by historiography, and also thanks to the use of sources, the author tried to show that the upominoky were quite complex and effective devices in the diplomatic contacts of the two countries in 1533–1540.

In the beginning, the Lithuanian side was prepared to pay the upominoky to the new Khan Sahib-Giray I according to the old pattern. But the weakening of the authority of this khan as a result of the civil war. And also the emergence of the parallel power of the nephew of Islam Giray I, gave the opportunity to the Lithuanian diplomats to change the old formula of the upominoka. This payment was significantly lowered in the amount. It paid exclusively by the tissues. And the payment itself was exceptional in friendly relations.

After Sahib-Giriy I restored his power, he immediately demanded that he return to the formula of his father's times. But the Grand Duchy of Lithuania agreed only to the repayment of the amount of payments in 15 thousand, and its procedure once in half a year. At the same time, Lithuania prolonged the clauses in the new treaty from 1534–1535, according to which the upominok was paid not by money, but by fabrics for a fixed amount; The Crimean Ambassadors were kept at the expense of the upominok.